

UZROCI NEZAPOSLENOSTI U BOSNI I HERCEGOVINI

SAŽETAK: Nezaposlenost predstavlja veliki problem za svaku ekonomiju, pogotovo u današnje vrijeme, kada ekonomska kriza nije zaobišla gotovo nijednu državu. U Bosni i Hercegovini je ova pojava još izraženija (ne-zaposleno je skoro polovina radno sposobnog stanovništva), jer je privreda ove zemlje na koljenima zbog ratnih sukoba čije se posljedice i nakon dvadeset godina osjećaju na svakom koraku. Da bi se stanje poboljšalo, trebalo bi što prije pristupiti oporavku posrnule BH privrede, otvoriti nove ili ponovo pokrenuti fabrike koje su devastirane, ispitati sumnjive privatizacije i uopšte uvesti red u zemlji. Jer, ukoliko se nastavi trend rastuće nezaposlenosti, Bosna i Hercegovina će se suočiti sa još ozbiljnijim posljedicama (odliv mozgova, porast kriminala, nezainteresovanost stranih ulagača za investiranje).

KLJUČNE RIJEČI: nezaposlenost, privreda, industrija, siva ekonomija, investicije.

Uvod

Svjedoci smo da se posljednjih godina nezaposlenost u Bosni i Hercegovini permanentno povećava iz dana u dan. Veliki broj ljudi je ostao bez posla, ali je mnogo i onih koji nikada nisu ni zakoračili u svijet zaposlenih iako imaju dobre kvalifikacije i volju za radom.

Nezaposlenost predstavlja veliki problem, kako pojedince za tako i za državu. Ljudi bez posla se često osjećaju bezvrijedno, te upadaju u depresiju i monotoniju. Dugoročno nemanje prihoda bitno utiče na životne odluke i kvalitet života (život sa roditeljima, odugovlačenje sa odlukom o stupanju u brak i osnivanju porodice itd). Smanjen kontakt sa ljudima smanjuje i mogućnost da dođu do informacija koje bi unaprijedile njihovo znanje i iskustvo (ako ga uopšte imaju). Takođe, nedovoljna upućenost u nove tehnologije čini da stečena znanja i vještine stagniraju. Iz svega toga nije teško zaključiti da što je više vremena pojedinac nezaposlen, to je manja šansa da nađe posao. Jer, poslodavac će prije zaposliti osobu koja je, na primjer, deset godina radila poslove koje će obavljati i u njegovoj firmi, a pri tome je tokom školovanja pokazivala skromne rezultate, nego nekoga ko je bio odličan student i deset godina sjedio kod kuće.

Posljedice nezaposlenosti koje trpi cijelo društvo ogledaju se u tome što država svakodnevno gubi na dobrima i uslugama koje bi mogle ostvariti nezaposlene osobe, ali im se za to ne pruža prilika.

Cjelokupna društvena kupovna moć opada direktno proporcionalno sa povećanjem stope nezaposlenosti (Josifidis, Đukić, 1998). To negativno utiče na odluke velikih investitora koji razmišljaju o otvaranju novih kompanija. Zašto bi ulagali novac tamo gdje nisu sigurni da će naći potencijalne kupce za svoje robe i usluge.

Nezaposlenost ima ogroman uticaj i na porast stope kriminala, jer mnogi jednostavno ne vide drugi načina da dođu do novca, osim da se počnu baviti nelegalnim radnjama koje donose profit.

* jelenapetrovic@live.com

Stopa nezaposlenosti u Bosni i Hercegovini u aprilu 2013. godine bila je 44,4%, pokazuju podaci Agencije za statistiku Bosne i Hercegovine. Od toga čak 83,8% nezaposlenih osoba traži posao duže od pet godina. Ti podaci pokazuju da nezaposlenost u BiH ima sljedeće karakteristike: značajna je, dugoročnog je karaktera, a u prilog joj ide porast udjela nesigurnih poslova. Dakle, situacija u Bosni i Hercegovini je više nego alarmantna, ako se osvrnemo na gore pomenute posljedice koje izaziva nezaposlenost. Ali, prije nego što se krene u rješavanje problema, moraju se detaljno analizirati i uzroci koji su doveli do ove pojave.

1. Uzroci nezaposlenosti u Bosni i Hercegovini

Nezaposlenost u BiH je uzrokovana nizom faktora različitog intenziteta, koji u sinergetskom dejstvu dovode do ovog veoma izraženog problema koji iz temelja potresa privredu BiH, koja se ionako mučno pokušava održati u fazi stabilizacije. Brojni su činioci koji uslovljavaju nezaposlenost u BiH, koja poprma sve veće razmjere, a oni činioci koji se zbog svoje važnosti ne mogu zaobići i moraju se obraditi nešto studioznije su sljedeći: privreda uništena ratom, prelazak sa jednog na drugo društveno uređenje (sa socijalizma na kapitalizam), svjetska ekonomska kriza, siva ekonomija, niske plate i penzije, nedostaci potrebnih vještina i neusklađenost sistema obrazovanja sa potrebama tržišta rada.

Prvi u nizu faktora koji uslovljavaju nezaposlenost u Bosni i Hercegovini jeste razorenost privrede ratnim dejstvima. Privreda BiH je uništena u ratnom periodu od 1992. do 1995. godine.

Oko 45% fabrika je uništeno, a bruto društveni proizvod (BDP) je pao sa 8,19 milijardi američkih dolara na 2,2 milijarde koliko je iznosio 1995. godine. Oko 50% stanovništva je ostalo nezaposleno i bačeno je u siromaštvo. Neki neformalni izveštaji govore da je zaposlenost pala sa 976.000, koliko je iznosila 1991. godine, na 76.000 po okončanju ratnih dejstava. Uprkos stalnom rastu, BDP iz 2006. godine, na primer, još uvek je iznosio oko 80% nominalnog BDP-a iz 1989. god. Nivo zaposlenosti stagnira daleko ispod proseka EU. Posebno je niska stopa zaposlenosti mladih osoba, starosti do 24 godine, kao i starosti od 55 do 64 godine.¹

Prije izbivanja ratnih sukoba, Bosna i Hercegovina je imala razvijenu metalurgiju, metalnu, hemijsku, tekstilnu i prehrambenu industriju. Postojali su veliki privredni sistemi koji su zapošljavali na hiljade ljudi, kao na primjer: „Agrokomerc” iz Velike Kladaše, prehrambeni gigant koji je zapošljavao 13.000 radnika; „Soko”, fabrika aviona iz Mostara sa 6.000 zaposlenih; Fabrika municije „Pretis” Vogošća, gdje je radilo oko 5.000 ljudi; Fabrika motora Sarajevo (FAMOS) je u 12 fabrika širom Bosne i Hercegovine zapošljavala oko 12.000 radnika.²

Od nekoliko hiljada industrijskih poduzeća, kojih je nekada bilo u BiH, danas ih je tek nešto više od stotinu i uglavnom pripadaju privatnom sektoru.

Zašto je Bosna i Hercegovina dospjela u ovako katastrofalnu situaciju?

Kao što je već navedeno, glavni uzrok svih nedaća u ovoj zemlji je rat, u kojem su mnoge fabrike razorene, popaljene i opljačkane. Međutim, umjesto da se poslije te bolne četiri godine, koliko je ovaj sukob trajao, pristupi obnovi razorenih industrijskih pogona i poljoprivrednih

¹ <http://www.bhas.ba>

² <http://www.seebiz.eu>

dobara, neodgovorno ponašanje vladajuće strukture je ovaj proces samo nastavilo, na malo drugačiji način. Industrijska postrojenja su za malo para kupovali ljudi bliski vlastima. Neuki, podobni i pohlepni, nisu uspjeli da makar očuvaju, a kamoli unaprijede proizvodnju i tehnologiju. Vodeći se samo i isključivo ličnim interesima, proizvodne hale i pogone su pretvarali u skladišta, restorane i svadbene salone. Fabrike na atraktivnim lokacijama su prodavane samo radi zemljišta na kojem su kasnije nikle stambene zgrade, tržni centri, zabavni parkovi.

Tako se dogodilo da su skoro sva proizvodna radna mjesta uništena (preko 65 posto radne snage prije devedestih godina dolazilo je upravo iz proizvodnih i industrijskih grana, dok danas ta brojka je pala na manje od 10 posto³). Sa druge strane, neprestano se gomila neproizvodna administracija u državnim ustanovama, gdje se radna mjesta dupliraju, pa i višestruko premašuju potreban broj radnika.⁴ Ipak, ovako zaposleni radnici, iako smanjuju stopu nezaposlenosti, ne mogu nikako nadomjestiti izgubljena radna mjesta u proizvodnji, već samo opterećuju ionako skroman i opustošen budžet.

Novac se nekontrolisano rasipa na sve strane, samo ne u pravcu otvaranja novih privrednih kapaciteta.

U mnogim državnim preduzećima upravni odbori su sastavljeni od ljudi koji pripadaju određenoj političkoj partiji – znanje i kvalifikacije su nebitni. Jedino iskustvo koje su stekli jeste ono iz oblasti kriminala, malverzacija, lopovluka i korupcije. Nije teško zaključiti da je i njima jedini interes – lični interes. Zapošljavanje u ovim firmama se vrši prostom kupovinom radnog mjesta. Veza sa znanjem nije ona koja se traži, mnogo je bitnija ona rođačka ili politička.

I pored činjenice da je industrija u Bosni i Hercegovini na koljenima, za one koji zakone donose to ne predstavlja veliki problem. Jer da je drugačije, znalo bi se gdje je završio novac od silnih privatizacija preduzeća i za to nikada niko nije odgovarao, a po svoj prilici i neće, jer takvo kazneno djelo još ne postoji ni u jednom zakonu.⁵

1.1. Siva ekonomija

Uticaj sive ekonomije na nastanak, održavanje i intenziviranje nezaposlenosti u Bosni i Hercegovini je izuzetno veliki. BiH ima zabilježen visok procenat udjela sive ekonomije (koja se još naziva i nedeklarisana, nelegalna, neregistrovana, suterenska ekonomija i ekonomija u sjeni).⁶ Siva ekonomija ostavlja značajne posljedice na veličinu i strukturu bruto domaćeg proizvoda, državnog budžeta i drugih makroekonomskih pokazatelja.

Ova pojava je prisutna u svim zemljama, ali je u Bosni i Hercegovini znatno izražena. Politički nestabilna, ekonomski neefikasna, pravno nesigurna, sa visokim stepenom otvorenog i latentnog siromaštva, privreda BiH predstavlja izuzetno ranjiv privredni i društveni organizam i samim tim pogodno tlo za razvoj sive ekonomije (Tomaš, 2010).

³ <http://www.rzs.rs.ba>

⁷ <http://trzistakapitala.wordpress.com>

⁸ <http://www.seebiz.eu>

⁹ Prof. dr Rajko Tomaš, (2010), *Kriza i siva ekonomija u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Friedrich Ebert Stiftung

Značajan je broj ratnih profitera koji su sticali i povećavali svoj kapital u periodu 1992-1995. godine, tj. u vremenu kada su građani BiH bili zauzeti međunacionalnim sukobima, ne primjećujući, pri tom, da sve ono što su godinama sticali lagano prelazi u ruke pojedinaca. S druge strane, država tera građane u zonu sive ekonomije. Nameti države su ogromni, a konkurencija nemilosrdna i nepoštena, uvoz pojedinih artikala potpuno bespotreban. Tako za veliki broj malih i srednjih preduzeća preostaju dvije opcije: poslovati „na crno“ ili potpuno prestati sa radom.

1.2. Niske plate

U nizu faktora koji stvaraju pogodno tlo za bujanje nezaposlenosti jeste i činjenica da su plate radnicima, kao i penzije, izrazito niske (Mankiw i Taylor 2008). To je slab podsticaj za one pojedince koji traže zaposlenje. Pored toga, veliki broj zaposlenih lica pronalazi i obavlja i dodatne poslove, a time još više smanjuje mogućnost zapošljavanja nezaposlenih građana na iole optimalno plaćenim radnim mjestima. Znatno broj penzionera, takođe, i dalje radi honorarno.

1.3. Nedostatak vještina, znanja i sposobnosti

Bitan i intenzivan uzrok nezaposlenosti je nedostatak vještina, znanja i sposobnosti, tačnije kompetencija kod osoba koje traže zaposlenje (Mankiw i Taylor 2008). Nedovoljan razvoj preduzetničkih vještina kod mladih, nepostojanje prakse da se mladi uključuju u programe edukacija, volontiranja, dodatnih osposobljavanja, rezultat je nedostatka obrazovnih programa. Isto tako, neformalno obrazovanje u vidu stručnih praksi i drugih vidova namjenskih edukacija (seminari, treninzi, kreativne radionice...), nedovoljno je prisutno u BiH, a kao rezultat toga javlja se neosposobljenost kandidata za buduća radna mjesta, otežano dobijanje zaposlenja, i sl.

1.4. Neusklađenost sistema obrazovanja sa potrebama tržišta rada

Tradicionalna radna mjesta u administraciji i proizvodnji prezasićena su, a kapitalizam, odnosno tranzicioni period, iziskuje moderna znanja i osposobljavanje za pozicije za koje obrazovni sistem nije adekvatno prilagođen⁷. Obrazovanje koje se stiče tokom školovanja još nije u potpunosti prilagođeno evropskim i svjetskim standardima ne osposobljava pojedinca na pravi način za rad u struci⁸. Nedostaci vještina u smislu nedovoljne stručnosti, nepoznavanja rada na računaru (informatička nepismenost), zatim nepoznavanje engleskog (što je postalo imperativ) i drugih stranih jezika, sve to dovodi do nedovoljne podobnosti i nekonkurentnosti nezaposlenih pojedinaca koji tragaju za poslom. U ovom kontekstu ne treba zaobići jednu važnu činjenicu, a to je da u BiH nije dovoljno razvijena svijest potrebi i nužnosti kontinuiranog učenja i usavršavanja. U zemljama gde je to, pak, slučaj i ustaljena praksa, zaposleni građani na neki način osiguravaju zadržavanje svog posla, jer ostaju/postaju još kompetentniji za obavljanje istog. Nezaposlena lica kontinuiranom nadgradnjom povećavaju svoju kompetenciju, a samim tim postaju korak bliže zaposlenju.

⁷ <http://trzistakapitala.wordpress.com>

⁸ <http://trzistakapitala.wordpress.com>

Zaključna razmatranja

Problemu nezaposlenosti se mora ozbiljno pristupiti. Posljedice nezaposlenosti, koja se povećava i odnosi se na sve više mladih ljudi i poprima sve veći intenzitet i razmjere, osim nekvalitetnog života u finansijskom smislu, asocijalizovanja ili socijalne marginalizacije i alijenizacije, dovodi i do psiholoških problema kod pojedinaca, što je postalo problem društva.

Veliki broj mladih, prije nego što stupe na tržište rada, vidno su demoralisani, uplašeni i ne očekuju da će uspjeti da pronađu zaposlenje. Isti slučaj je i sa ostatkom nezaposlene populacije. Ovoj problematici bi se trebalo planski i sistematično pristupiti, a sve to u cilju prevazilaska navedenog problema, ili barem njegovog ublažavanja, djelimičnog saniranja i dolaska do stadijuma kada se poboljšanje opšteg stanja po pitanju nezaposlenosti može uočiti, ili bar naslutiti.

U zaključnoj riječi trebalo bi istaći da, nakon sagledavanja pojma, oblika, kao i konsekvenci koje za sobom povlači nezaposlenost, akcenat treba staviti na mjere koje mogu dovesti do ublažavanja i, dugoročno posmatrano, do prevazilaženja ovog ogromnog socijalnog problema.

U vrijeme kada su uveliko u toku evropske integracije, informatička revolucija, kada pojedine evropske zemlje imaju neznatnu, zanemarljivu stopu zaposlenosti (prije svega skandinavske zemlje), Bosna i Hercegovina treba na svaki mogući način da uloži potreban napor kako bi što pre oživjela i modernizovala svoju privredu, uključila se u svjetske tokove, a sve to bi naposljetku trebalo da rezultira prevazilaskom problema velikog broja nezaposlenih lica.

LITERATURA

- Mankiw, N.G., Taylor, M. P. (2008). *Ekonomija*. Beograd: Data Status.
- Josifidis, K., Đukić, Đ. (1998). *Makroekonomija*. Novi Sad: Futura publikacije.
- Tomaš, R. (2010). *Kriza i siva ekonomija u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Friedrich Ebert Stiftung.
- <http://www.bhas.ba> (15. 08. 2013.)
- <http://www.rzs.rs.ba> (15. 08. 2013.)
- <http://www.fzs.ba> (17. 08. 2013.)
- <http://www.zzrs.org> (20. 08. 2013.)
- <http://www.fzzz.ba> (20. 08. 2013.)
- <http://www.seebiz.eu> (25. 08. 2013.)
- <http://trzistakapitala.wordpress.com> (25. 08. 2013.)
- <http://www.edasol-au.com> (26. 08. 2013.)
- <http://www.ekonomist.co.yu> (26. 08.2013.)

Jelena Savić, M.Sc.

CAUSES OF UNEMPLOYMENT IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Summary

Unemployment is a big problem for every economy, especially nowadays, when economic crisis has not bypassed almost any state. This fact is even more expressed in Bosnia and Herzegovina (nearly half of working age population is unemployed), since the economy of this country is on its knees because of war conflicts whose consequences still can be seen every step on the way, even twenty years later. In order to improve current situation, we should start with recovery of stumbled BiH economy as soon as possible, open new or restart devastated factories, investigate suspicious privatisation and overall to bring order in country. If growth trend of unemployment becomes continuous, Bosnia and Herzegovina will be faced with more serious consequences (brain drain, criminal increase, disinterest of foreign investors).

Key words: unemployment, economy, gray economy, investment.